

FELSEFE DÜNYASI

2013/1 Sayı: 57 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. Celal TÜRER
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR
Doç. Dr. Şamil ÖÇAL
Dr. Necmettin PEHLİVAN

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

PK 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 25 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

YÜKLEMLİ KESİN KİYASTA BİRİNCİ ŞEKLE İNDİRGEME

Nazım HASIRCI*

Giriş

Bir alet ilmi kabul edilen mantığın omurgasını kıyas oluşturur. Kıyas, tutarlı ve geçerli akıl yürütme metodu olup bilimler tarafından yeni bilgi elde etmek amacıyla kullanılır. Birçok türü bulunan kıyasın en çok kullanılanı yüklemli kesin kıyasdır. Yüklemli kesin kıyas çeşitli şekillere ayrılır. Bu şekillerle yapılan kıyaslar, mükemmel kıyas kabul edilen birinci şekle indirgenir. Biz makalemizde, yüklemli kesin kıyastaki diğer şekillerin birinci şekle neden indirgendini, indirgeme işleminin nasıl yapıldığını ve birinci şekle indirgemeye ne tür eleştiriler yöneltildiğini inceleyeceğiz.

1. Yüklemli Kesin Kıyas

Aristoteles (m.ö.384-322) kıyası şöyle tanımlar: “Kıyas bir sözdür ki, kendisine, bazı şeylerin konulmasıyla, bu konulan şeylerden başka bir şey, sadece bunlar dolayısıyla zorunlu olarak çıkar.”¹ İslam mantıkçılarının kıyas tanımı ise şu şekildedir: “Kıyas, önermelerden terkip edilmiş bir delildir ki, her ne vakit o önermeler ortaya konsa, ondan bizzat diğer bir önerme lazım gelir.”² Bu tanımlara göre, kıyasta birden fazla öncül denilen önerme bulunmalı, bunlardan da zorunlu olarak sonuç önermesi elde edilmelidir. Sonuç, öncüllerin aynısı ya da eş anlamlısı olmamalıdır.

Kıyas, içerdiği önermenin sayı ve yapısına göre basit, bileşik ve düzensiz olmak üzere üçe ayrılır. Basit kıyas iki öncül bir sonuçtan meydana gelir, kesin ve seçmeli kıyas şeklinde çeşitlenir. Yüklemli kesin kıyas ise yüklemli önermelerle kurulan ve sonuç önermesi öncüllerde anlam olarak bulunan fakat şekil olarak bulunmayan bir kesin kıyasdır.

Yüklemli kesin kıyas üç yüklemi önermeden meydana gelir; biri ispatlanan sonuç, diğer ikisi de öncül denilen ve sonucu ispatlayan önermedir. Yine her yüklemli kesin kıyasta üç terim vardır; sonucun öznesi, yüklemi ve her iki

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doç. Dr.

1 Aristoteles, *Birinci Analitikler*, çev. H.R. Atademir, İstanbul 1996, s. 5.

2 Ahmet Cevdet, *Mi'yar-ı Sedât*, İstanbul 1293, s. 61.

öncülde de bulunması zorunlu olan orta terim. Sonucun yüklemine kıyasın büyük terimi, öznesine de küçük terimi denilir. Büyük ve küçük terimler, orta terimle birlikte mutlaka öncüllerin birinde bulunmalıdır. İçerisinde büyük ve orta terimin bulunduğu önermeye büyük öncül, küçük ve orta terimin bulunduğu önermeye de küçük öncül denilir. Büyük ve küçük terimleri birbirine bağlayan orta terim, her iki öncülde özne olabildiği gibi yüklem de olabilir veya birinde özne diğesinde yüklem olabilir. Böylece yüklümlü kesin kıyas, orta terimin bulunduğu yere göre dört şekilde ayrılır. Aristoteles ve mütেকaddimin İslam mantıkçıları dördüncü şekli kabul etmezler.³

2. Birinci Şekle İndirgeme Nedenleri

Bütün şekillerin geçerliliği açıkça görülemediği gibi ispatlayıcılık bakımından da aynı değerde oldukları söylenemez. Bunun nedenlerinin başında kıyasın temel ilkesi kabul edilen “ya hep ya hiç” (*dictum de omni et nullo*) prensibinin bütün şekillere doğrudan uygulanıp uygulanamaması gelir.

Ya hep ya hiç prensibi, “Bir sınıfın onayladığı ve onaylamadığı her şey, bu sınıfın kapsadığı her şey tarafından da onaylanır ya da onaylanmaz”⁴ şeklinde tanımlanabilir. Bu prensip Aristoteles’in şu sözlerine dayandırılır: “... Bir şeyin başka şeye ait olduğunu veya olmadığını (ortaya) koyarak kıyas yapılır.”⁵ “Üç terim arasında son (küçük) terim, bütünüyle orta terimin içinde bulunacak, orta terim de bütün olarak ilk (büyük) terimin içinde bulunacak veya bulunmayacak şekilde bir bütün oluşturduğu zaman, uçlar arasında zorunlu olarak mükemmel kıyas meydana gelir.”⁶

Aristoteles ya hep ya hiç prensibine temel alınan sözleriyle, mükemmel bir kıyasın terimleri arasındaki ilişkilerin nasıl kurulması gerektiğini açıklamaktadır. Buna göre, büyük terimin temsil ettiği sınıfın bütünü tasdik edilirse kapsadıkları da tasdik edilmiş olur, eğer bu sınıf reddedilirse kapsadığı bütün fertler de reddedilmiş olur. Bu durumda olumlu ya da olumsuz bir sonuç çıkartmak için genel bir kural özel bir kurala uygulandığında, ya hep ya hiç prensibine uygun akıl yürütülür.⁷ Bu da en açık biçimde birinci şekilde ortaya çıkar.

3 İbn Sina, dördüncü şeklin doğal olmadığını, onun kıyas olduğunu açıklamanın yorucu ve uğraştırıcı olduğunu ifade eder. Bkz. İbn Sina, *İşaretler ve Tembihler*, çev. A. Durusoy, M. Macit, E. Demirli, İstanbul 2005, s. 60.

4 John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, London, 1967, s. 114; Ya hep ya hiç prensibi hakkında geniş bilgi için bkz. Nazım Hasırcı, “Kıyasta Ya Hep Ya Hiç Prensibi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 43, Ankara 2006.

5 Aristoteles, *age.*, s. 4.

6 Aristotle, “Prior Analytics,” *The Basic Works of Aristotle*, ed. Richard Mckeon, New York, 1941, s. 68, 25^b 32-35; Karşılaştırmız, *Birinci Analitikler*, s. 9.

7 L. S. Stebbing, *A Modern Introductory to Logic*, USA. 1961, ss. 86-87.

Birinci şekilde orta terim büyük öncülde özne küçük öncülde yüklem konumunda bulunur; büyük öncülü tümel, küçükü olumlu önermedir. Bu şeklin dört geçerli modu vardır: Birinci modda öncüller ve sonuç tümel olumludur; ikincisinde büyük öncül tümel olumsuz, küçük öncül tümel olumlu sonuç ise tümel olumsuzdur; üçüncüsünde ikisi de olumlu olup büyük öncül tümel, küçükü tikel sonuç tikel olumludur; dördüncüsünde büyük öncül tümel olumsuz, küçükü tikel olumlu sonuç tikel olumsuzdur. Bu modları şöyle gösterebiliriz:

Birinci (üçüncü) mod:	İkinci (dördüncü) mod:
Her A, B'dir,	Hiçbir A, B değildir,
Her (bazı) C, A'dır,	Her (bazı) C, A'dır,
Her (bazı) C, B'dir.	Hiçbir (bazı) C, B değildir.

Bu örneklere göre, büyük terim orta terimin bütün fertlerini kapsadığında, orta terimin kapsamış olduğu küçük terimi de kapsamaktadır. Büyük terim, orta terimin hiçbir ferdini kapsamadığında, orta terimin kapsadığı küçük terimin fertlerinden hiç birini de kapsamamaktadır. Birinci şeklin bu yapısı, şu bakımlardan diğer şekillerden üstün kabul edilmesine neden oluşturur:

Kıyasa temel alınan ya hep ya hiç prensibi formel yönden yalnızca birinci şekle doğrudan uygulanabilirken, diğer şekillere doğrudan uygulanamamaktadır.⁸ Birinci şekilde düşünce, küçük terimden orta terim aracılığıyla büyük terime doğru hareket ederken, ikinci şekilde büyük ve küçük terim orta terime doğru hareket eder. Benzer bir düşünce üçüncü şeklin olumlu modları için de söz konusudur. Dolayısıyla birinci şekil doğal şekil diye anılırken ikinci ve üçüncü şekillerde belirli bir doğal olmayış vardır.⁹ Birinci şekil kıyasın en önemli niteliklerinden biri de sonucunun apaçık olmasıdır. Aristoteles şöyle der:

Sonucun gerekliliğinin apaçık olması için öncüllerde konulmuş olanın dışında hiçbir şeye muhtaç olmayan kıyasa yetkin kıyas; kendileri, gerçekten konulan terimlerden gerekli olarak çıkan, ama öncüllerde açıkça zikredilmemiş olan bir veya birçok şeye muhtaç olan kıyasa eksik kıyas derim¹⁰

Buna göre birinci şekil, apaçık kanıt olup geçerli ya da geçersizliği ilk bakışta anlaşılırken, diğer şekillerde aynı apaçıklık yoktur.¹¹ Bu durum onun, formel niteliklerinin yanında diğer şekillerden daha fazla kanıtlayıcı olduğunu da gös-

8 Günter Patzig, *Aristotle's Theory of The Syllogism*, Dordrecht-Holland 1968, ss. 50, 78; Anton Dumitriu, *History of Logic*, Vol. I., Kent, 1977, s. 177; Morris R. Cohen and Ernest Nagel, *An Introductory to Logic and Scientific Method*, New York, 1934, s. 87; Stebbing, age., s. 87.

9 David Ross, *Aristoteles*, çev. A. Arslan ve diğerleri, İstanbul 2002, s. 52.

10 Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 4.

11 Farabi, "Küçük Kıyas Kitabı", *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri*, çev. Mübahat Türker-Küyel, Ankara 1990, s. 102; Jan Lukasiewicz, *Aristotle's Syllogistic*, Oxford 1954, s. 43.

termektedir.¹² Birinci şeklin mükemmel olma nedenlerinden biri de tümel/tikel, olumlu/olumsuz dört kategorik önermeyi de sonuç olarak verebilmesidir. Oysa ikinci şekil olumlu önermeleri, üçüncü şekil tümel önermeleri, dördüncü şekil ise tümel olumlu önermeyi sonuç olarak veremez.¹³

Bu özellikler, birinci şeklin mükemmel diğerlerinin eksik¹⁴ kıyas kabul edilmesine temel teşkil eder. Diğer şekillerle çıkarılan sonuçların ispatı, ya hep ya hiç prensibine uygun düzenlenen kıyasla yapılır.¹⁵ Bu prensibin doğrudan uygulandığı birinci şeklin diğerlerine hiçbir surette ihtiyacı yokken, onların “aralıklarının doldurulması ve doğrudan doğruya öncüllere varıncaya kadar gelişmesi onunla olur.”¹⁶ Bu yüzden diğer şekillerdeki kıyaslar birinci şekle indirgenerek mükemmel hale getirilir.¹⁷ Hatta Aristoteles’e göre, kendileri mükemmel olmakla birlikte, birinci şeklin tikel sonuç veren modları da birinci şeklin tümel sonuç veren modlarına indirgenebilir.¹⁸

Biz de aşağıda diğer şekillerin birinci şekle nasıl indirgenerek mükemmel hale getirildiğini inceleyeceğiz. İndirgeme metotlarını aynen takip ettiklerinden dolayı İslam mantıkçıları Aristoteles ile birlikte, farklı bir teknik kullandıklarından dolayı Batı mantıkçıları ayrı ele alacağız.

3. Birinci Şekle İndirgeme

3.1. Aristoteles ve İslam Mantıkçılarında Birinci Şekle İndirgeme

Aristoteles ve İslam mantıkçılarına göre indirgeme düz döndürme (aks, conversion), saçmaya indirgeme (hulf, per impossible), varsayma/serimleme (ekthesis, iftiraz, exposition) metotlarıyla yapılır.

Düz döndürme, döndürülen önermenin özne ve yüklemine yer değiştirmektir. Saçmaya indirgeme, yapılan kıyasın sonucunun çelişğini birinci şekildeki kıyasın büyük ya da küçük önermesi yaparak çıkan sonucun, önceden doğru kabul edilen büyük ya da küçük önermeye göre saçma olduğunu göstermektir. Varsayma, Aristoteles şöyle açıklar: “Eğer Her S, P ise ve Her S, R ise, S’lerden bir tanesini, örneğin N’yi alalım; N aynı zamanda hem P hem de R olacaktır ve böylece bazı R’lerin P olduğu sonucu doğrulanmış olacaktır.”¹⁹ Aristoteles burada S’nin

12 Patzig, age., s. 50.

13 Bkz. Gazali, *Felsefenin Temel İlkeleri (Makasid El-Felasife)*, çev. Cemaleddin Erdemci, Ankara 2002, s. 68; Patzig, age., s. 43, 78.

14 Bkz. Aristoteles, age., s. 5; Cohen and Nagel, age., s. 87; Patzig, age., s. 43.

15 Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara, 1986, s. 123; Dumitriu, age. 177; Ross, age, s. 52.

16 Aristoteles, *İkinci Ananaltikler*, çev. H.R. Atademir, İstanbul 1996, s. 40.

17 Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 23.

18 Aristoteles, age., s. 24; “Prior Analytics”, *The Basic Works of Aristotle*, 76, 29^b 5.

19 Aristoteles, age., s. 19; age., s. 73, 28^a 20-25; Ross, age., s. 54. Kazvini dört şekildeki bütün

içeriğini açıklayarak onun N, M, X vb. içerdiğini varsaymakta ve bunlardan bir tanesini orta terim yaparak sonuç çıkarmaktadır. Şimdi ikinci şekilden başlayarak indirgemenin nasıl gerçekleştirildiğini inceleyelim.

İkinci Şekil: Orta terim her iki öncülde de yüklem konumundadır. Bu şeklin; 1) öncüllerinden biri olumsuz, 2) büyük öncülü tümel olmalıdır, dört geçerli modu vardır.

Birinci mod: Büyük öncülü tümel olumsuz, küçükü tümel olumlu önermedir, sonucu tümel olumsuz önerme çıkar.

Hiçbir N, M değildir, Hiçbir ezeli bileşik değildir,
Her X, M'dir, Her cisim bileşiktir,
Hiçbir X, N değildir. Hiçbir cisim ezeli değildir.

Bu modun tümel olumsuz olan büyük öncülü düz döndürülerek birinci şeklin ikinci moduna indirgenir.²⁰ Farabi (870-950), tümel olumsuz önermelerde düz döndürmesinin gizlendiğini belirterek,²¹ bu öncülün döndürülme sebebinin açıklar. Sonuç iki kıyasta da aynı olur.

Hiçbir M, N değildir, Hiçbir bileşik ezeli değildir, (Düz döndürmesi)
Her X, M'dir, Her cisim bileşiktir,
Hiçbir X, N değildir. Hiçbir cisim ezeli değildir.

İkinci mod: Büyük öncülü tümel olumu, küçükü tümel olumsuz önermedir, sonucu tümel olumsuz önerme çıkar.

Her N, M'dir, Her cisim bölünendir,
Hiçbir X, M değildir, Hiçbir nefis bölünen değildir,
Hiçbir X, N değildir. Hiçbir nefis cisim değildir.

Bu modun tümel olumsuz olan küçük öncülü düz döndürülür²² ve büyük öncül, tümel olumlu önerme de küçük öncül yapılıır. Böylece kıyas birinci şeklin

modların saçmaya indirgeme yoluyla da birinci şekle indirgenebileceğini belirtir. Bkz. Necmuddin Ömer bin Ali el-Kazvini, *er-Risaletü 'ş-şemsiyye*, Emir Matbaası: İstanbul 1393, s. 143-145.

20 Aristoteles, age., s. 14; Farabi, age., s. 102-103; İbn Sina, age., s. 63; Gazali, age., s. 73; Kazvini, age., s. 143; Kutbuddin Mahmud bin Muhammed Razi, *Tahriru'l-kavaidi'l-mantıkıyye*, Emir Matbaası, 1393, s. 144; Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer el-Ebheri, *Keşfu'l-hakaik fi tahriri'd-dekaik*, Tahkik ve Neşr, Hüseyin Sarioğlu, İstanbul 1998, s. 129.

21 Farabi, age., s. 102.

22 Atademir, *Birinci Analitikler* tercümesinde M harfi, N olarak geçmiş. (bkz. s. 14) Bu durum indirgemeyi imkansız kılıyordu. Aynı paragraf İngilizce tercümesinde M olarak gösterilmiştir. (bkz. "Prior Analytics," The Basic Works of Aristotle, s. 71, 27a10) Böylece durum aydınlanmıştır.

ikinci moduna dönüşür. Çıkan sonuç düz döndürülerek ikinci şeklin sonucu elde edilir.²³

Hiçbir M, X değildir, Hiçbir bölünen nefis değildir, (Düz döndürülmüş)
Her N, M'dir, Her cisim bölünendir, (Öncüller yer değiştirmiş)
Hiçbir N, X değildir. Hiçbir cisim nefis değildir.

Sonuç döndürülünce, “Hiçbir X, N değildir” ve “Hiçbir nefis cisim değildir” olur. Böylece yukarıdaki modun aynı sonucu elde edilir.

Üçüncü mod: Büyük öncülü tümel olumsuz, küçüğü tikel olumlu önermedir, sonucu tikel olumsuz önerme çıkar.

Hiçbir N, M değildir, Hiçbir ezeli bileşik değildir,
Bazı X, M'dir, Bazı varlık bileşiktir,
Bazı X, N değildir. Bazı varlık ezeli değildir.

Bu modda kıyasın tümel olumsuz olan büyük önermesi düz döndürünce birinci şeklin dördüncü modu elde edilir.²⁴ Bazı mantıkçılara göre bu mod varsayma²⁵ ile de birinci şekle indirgenir. İbn Sina (980-1037) ise modun apaçık olduğunu belirtir²⁶ ve indirgeme yapmaz.

Hiçbir M, N değildir, Hiçbir bileşik ezeli değildir,
Bazı X, M'dir, Bazı varlık bileşiktir,
Bazı X, N değildir. Bazı varlık ezeli değildir.

Dördüncü mod: Büyük öncülü tümel olumlu, küçüğü tikel olumsuz önermedir, sonucu tikel olumsuz önerme çıkar.

Her N, M'dir, Her yer kaplayan cisimdir
Bazı X, M değildir, Bazı varlık cisim değildir
Bazı X, N değildir. Bazı varlık yer kaplayan değildir.

Bu modun birinci şekle indirgenmesinde Aristoteles saçmaya indirgeme, Farabi varsayma metodunu kullanır, mantıkçıların çoğunluğu ise her iki metodun da kullanılabileceğini söyler.²⁷ Saçmaya indirgeme metodunda sonucun çelişği alınarak küçük öncül yerine konulur ve büyük öncül ile kıyas yapılır. Böylece

23 Aristoteles age., s. 14; age., s. 71, 27a10; Farabi, age., s. 103; İbn Sina, ay; Gazali, ay.; Kazvini, ay.; Razi, ay; Ebheri, age., s. 130; Gelenbevi, *Burhan-ı Gelenbevi*, Dersaadet 1310, s. 36.

24 Aristoteles, age., s. 15; Farabi, ay; Gazali, age., s. 74; Kazvini, age., s. 143-144; Ebheri, ay.

25 Razi, ay.

26 İbn Sina, ay.

27 İbn Sina, age., s. 63-64; Gazali, ay.; Kazvini, age., s. 144; Razi, age., s. 144-145; Gelenbevi, ay.

kıyas birinci şeklin birinci moduna dönüşür. Sonuç ise dördüncü moddaki kıyasın küçük öncülünün çelişği çıkar²⁸ yani saçma olur.

Her N, M'dir (Dördüncü modun büyük öncülü)

Her X, N'dir (Dördüncü modun sonucunun çelişği)

Her X, M'dir. (Sonuç saçmadır. Çünkü "Bazı X M değildir" kabul edilmişti.)

Farabi bu modu varsayma metodu ile birinci şekle şöyle indirger: "Bazı varlık cisim değildir" önermesinde cisim, bütün kaplamıyla bazı varlıklardan olumsuzlanmıştır. Buradaki "bazı" kendine has isimle bizde hasıl olduğu zaman, mesela "siyah" gibi, "Hiçbir siyah cisim değildir" hükmü meydana gelir. Bu durumda kıyas ikinci şeklin ikinci moduna dönüşür.²⁹ İkinci modun da birinci şeklin ikinci moduna indirgendliğini yukarıda göstermiştik. Böylece dördüncü mod, bu şeklin ikinci modu vasıtası ile birinci şeklin ikinci moduna indirgenir.

Her yer kaplayan cisimdir,

Hiçbir varlık cisim değildir, (Yukarıda "bazı" kullanılmıştı)

Hiçbir varlık yer kaplayan değildir.

Bu sonuç ikinci modda belirttiğimiz üzere, olumsuz öncülün düz döndürmesi ve öncüllerin yer değiştirmesi ile birinci şeklin ikinci moduna dönüşür, sonuç düz döndürülür.

Hiçbir cisim varlık değildir,

Her yer kaplayan cisimdir,

Hiçbir yer kaplayan varlık değildir.

Sonuç "Hiçbir varlık yer kaplayan değildir" şeklinde düz döndürülünce de yukarıdaki sonucun aynısı elde edilir. Böylece bu mod iki farklı yöntemle birinci şeklin birinci ve ikinci modlarına indirgenebilmektedir. Burada saçmaya indirgenmenin daha teknik, varsaymanın ise daha dolaylı bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere Aristoteles ikinci şekil kıyasları, tümel olumsuz öncülün düz döndürülmesi ve saçmaya indirgeme metoduyla birinci şekle indirgerken,³⁰ İslam mantıkçıları bunlara ek olarak varsayma metoduyla da indirgemektedirler.

Üçüncü Şekil: Orta terim her iki öncülde de özne konumundadır. Bu şeklin; 1) küçük öncülü olumlu, 2) sonucu daima tikeldir, altı geçerli modu vardır.

28 Aristoteles, age., s.15, age., s. 71, 27^a 35.

29 Farabi, ay.

30 Aristoteles, age., s. 24.

Birinci mod: İki öncülü de tümel olumlu, sonucu tikel olumlu önermedir.

Her S P'dir, Her hareket eden cisimdir,
Her S R'dir, Her hareket eden hadistir,
Bazı R P'dir. O halde bazı hadis cisimdir.

Bu mod, Aristoteles'e göre, küçük öncülü düz döndürülerek birinci şekle indirgendiği gibi saçmaya indirgeme ve varsayma metotlarıyla da birinci şekle indirgenebilir.³¹ Farabi ve Gazali (1058-1111), küçük öncülün düz döndürülerek birinci şeklin üçüncü moduna indirgeneceğini belirtir.³² Müteahhirin mantıkçılar ise saçmaya indirgemeyi de kullanır.³³ Genel olarak küçük öncülün döndürülerek indirgenmesine örnek verirler.

Her S P'dir, Her hareket eden cisimdir,
Bazı R S'dir, Bazı hadis hareket edendir, (Döndürülmüş)
Bazı R P'dir. O halde bazı hadis cisimdir.

İkinci mod: Büyük öncülü tümel olumsuz, küçüğü tümel olumlu, sonucu tikel olumsuz önermedir.

Hiçbir S, P değildir, Hiçbir ezeli cisim değildir
Her S, R'dir, Her ezeli faildir
Bazı R, P'dir. Bazı fail cisim değildir.

Bu modda tümel olumlu olan küçük öncül düz döndürünce kıyas birinci şeklin dördüncü moduna dönüşür.³⁴

Hiçbir S, P değildir, Hiçbir ezeli cisim değildir,
Bazı R, S'dir, Bazı fail ezelidir, (Düz döndürülmüş)
Bazı R, P'dir. Bazı fail cisim değildir.

Üçüncü mod: Büyük öncülü tikel olumlu, küçüğü tümel olumlu, sonucu tikel olumlu önermedir.

Bazı S, P'dir, Bazı cisim hareket eder,
Her S, R'dir, Her cisim hadistir,
Bazı R, P'dir. Bazı hadis hareket eder.

31 Aristoteles burada yukarıda alıntılanmış olduğumuz varsayma metodunu da gösterir. Bkz. Aristoteles, age., s. 19; age., s., 73, 28^a20-25.

32 Farabi, age., 104; Gazali, age., s. 75.

33 Kazvini, age., s. 145; Razi, age., s. 145; Ebheri, age., s. 131.

34 Aristoteles, ay.; Farabi, ay.; Gazali, ay.; Kazvini, ay.; Razi, age., s. 146.

Bu modun indirgeme işleminde büyük öncül düz döndürülür ve kıyasın küçük öncülü yapılır. Böylece kıyas birinci şeklin üçüncü moduna dönüşür. Sonuç düz döndürülünce aynı sonuç elde edilir.³⁵

Her S, R'dir, Her cisim hadistir, (Öncüller yer değiştirmiş)
Bazı P, S'dir, Bazı hareket eden cisimdir, (Döndürülmüş)
Bazı P, R'dir. Bazı hareket eden hadistir.

Sonuç, "Bazı R, P'dir" ve "Bazı hadis hareket eder" şeklinde düz döndürülünce yukarıdaki ile aynı sonuç elde edilir.

Dördüncü mod: Büyük öncülü tümel olumlu, küçüğü tikel olumlu, sonucu tikel olumlu önermedir.

Her S, P'dir, Her cisim bileşiktir,
Bazı S, R'dir, Bazı cisim faildir,
Bazı R, P'dir. Bazı fail bileşiktir.

Küçük öncül düz döndürülür ve birinci şeklin üçüncü modu elde edilir,³⁶ sonuç aynı olur.

Her S, P'dir, Her cisim bileşiktir,
Bazı R, S'dir, Bazı fail cisimdir, (Düz döndürülmüş)
Bazı R, P'dir. Bazı fail bileşiktir.

Beşinci mod: Büyük öncülü tikel olumsuz, küçüğü tümel olumlu, sonucu tikel olumsuz önermedir.

Bazı S, P değildir, Bazı cisim hareket edemez,
Her S, R'dir, Her cisim hadistir,
Bazı R, P değildir. Bazı hadis hareket edemez.

Aristoteles bu modun saçmaya indirgeme ve varsayma metoduyla birinci şekle indirgenebileceğini belirtip saçmaya indirgeme metoduna örnek verir. Farabi ve Gazali varsayma metodunu kullanır. Müteahhirin ise iki metodunda kullanılabileceğini belirtir.³⁷ Saçmaya indirgeme metodunda, daha önce belirttiğimiz gibi, sonucun çelişigi büyük öncül yapılır ve küçük öncülle kıyas kurulur. Sonuç

35 Aristoteles, age., s. 20; Farabi, age., s. 105.; Gazali, ay. Müteahhirin mantıkçılar bu modun saçmaya indirgeme ve varsayım ile de indirgenebileceğini belirtir. Bkz. Kazvini, ay.; Razi, ay; Gelenbevi, ay.

36 Aristoteles, age., s. 20; Farabi, age., s. 104-105; Gazali, ay; Bkz. Kazvini, ay.; Razi, ay.

37 Aristoteles, age., s. 20; Farabi, age., s. 105; Gazali, age., s. 76; Kazvini, ay.; Razi, ay; Gelenbevi, ay.

ise büyük öncülün çelişği yani saçma çıkar.³⁸ Böylece kıyas birinci şeklin birinci moduna indirgenir.

Her R, P'dir, (Sonucun çelişği)

Her S, R'dir, (Kıyasın küçük öncülü)

Her S, P'dir.

Biz yukarıdaki kıyasın büyük öncülünü "Bazı S, P değildir" şeklinde kabul etmiştik. Bu durumda "Her S, P'dir" sonucu saçmadır.

Farabi, varsayma ile indirgeme işlemini "Bazı cisim hareket edemez" önermesinin içeriğini yorumlayarak yapar. Ona göre önermenin içerdiği "bazı"ların hiç hareket etmediği açıktır. Bu "bazı" mesela "dağ" olabilir. Çünkü "Hiçbir dağ hareket etmez." Daha önceden "Her cisim hadistir" önermesine sahip olduğumuz göre "Her dağ hadistir" de denebilir. Bu durumda kıyas üçüncü şeklin ikinci moduna dönüşür.³⁹ Bu mod da birinci şeklin dördüncü moduna indirgenir.

Hiçbir cisim hareket edemez,
(ma)

Hiçbir dağ hareket etmez, (Varsay-

Her cisim hadistir,

Her dağ hadistir,

Bazı hadis hareket edemez.

Bazı hadis hareket edemez.

Üçüncü şeklin ikinci modunu, birinci şekle indirgemek için, küçük öncülü düz döndürmemiz gerekiyordu.

Hiçbir cisim hareket edemez,

Hiçbir dağ hareket etmez,

Bazı hadis cisimdir,
(Düz dön-

Bazı hadis dağdır, (Düz dön-

Bazı hadis hareket edemez.

Bazı hadis hareket edemez.

Görüldüğü gibi varsayma metodu ile indirgeme işleminin, saçmaya indirgemenin daha uzun ve karışık, hatta ispatlayıcılıktan ziyade ikna etmeyi amaçladığı söylenebilir.

Altıncı mod: Büyük öncülü tümel olumsuz, küçüğü tikel olumlu, sonucu tikel olumsuz önermedir.

Hiçbir S, P değildir,

Hiçbir cisim ezeli değildir,

Bazı S, R'dir,

Bazı cisim faildir,

Bazı R, P değildir.

Bazı fail ezeli değildir.

38 Aristoteles, ay.

39 Farabi, ay.; bkz. İbrahim Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, İstanbul 2012, s. 163.

Bu modun tikel olumlu olan küçük öncülü düz döndürülünce birinci şeklin dördüncü modu elde edilir.⁴⁰

Hiçbir S, P değildir,	Hiçbir cisim ezeli değildir,
Bazı R, S değildir.	Bazı fail cisimdir, (Düz döndürme)
Bazı R, P değildir.	Bazı fail ezeli değildir.

Böylece Aristoteles ve Farabi, üçüncü şeklin modlarının düz döndürme, saçmaya indirgeme ve varsayma metotlarından biri veya ikisi ile birinci şekle indirgenebileceğini ortaya koymaktadır. İbn Sina bu şeklin ilk beş modunun düz döndürme ile birinci şekle indirgenebildiğini büyük öncülü tikel olumsuz olan son modun ise saçmaya indirgeme ve varsayım metodu ile birinci şekle indirgenebileceğini belirtmektedir.⁴¹ Mütahhirin mantıkçılar ise genel olarak Aristoteles ve mütেকaddimine tabi olmaktadır.

Dördüncü Şekil: Aristoteles ve mütেকaddiminin kabul etmediği bu şekilde orta terim büyük öncülde yüklem, küçük öncülde öznedir. Üç kuralı vardır: 1) Büyük öncül olumlu olursa küçüğü tümel olmalıdır. 2) Küçük öncül olumlu ise sonuç tikel olur. 3) Olumsuz modlarda büyük öncül tümel olmalıdır. Mütahhirin bu şekil için önceleri sekiz, daha sonraları beş geçerli mod kabul eder. Biz de ilk beş modun indirgemesini ele alacağız.

Bu şeklin ilk üç modu öncüllerin yer değiştirmesi ve sonucun döndürülmesi ile birinci şekle indirgenir. İki öncülü de tümel olumlu sonucu tikel olan birinci mod, birinci şeklin birinci moduna; büyük öncülü tikel küçüğü tümel olumlu sonucu tikel olumlu olan ikinci mod, birinci şeklin üçüncü moduna; büyük öncülü tümel olumlu küçüğü ve sonucu tümel olumsuz olan üçüncü mod, birinci şeklin ikinci moduna indirgenir.⁴² Biz birinci moda örnek vereceğiz.

Her A, B'dir,	Her cisim bileşiktir,
Her B, C'dir,	Her bileşik hadistir,
Bazı C, A'dır.	Bazı hadis cisimdir.

Öncüller yer değiştirilince kıyas birinci şeklin birinci moduna dönüştürülür.

Her B, C'dir,	Her bileşik hadistir,
Her A, B'dir,	Her cisim bileşiktir,
Her A, C'dir.	Her cisim hadistir.

40 Aristoteles, age., s. 21; Farabi, ay.; Gazali, ay.; Mütahhirin mantıkçılar varsayım metodunu da kullanırlar. Bkz. Kazvini, ay.; Razi, ay.; Gelenbevi, ay.

41 İbn Sina, age., s. 65.

42 Kazvini, age., s. 146; Razi, age., s. 147; Ebheri, age., s. 135; Gelenbevi, age., s. 37.

Çıkan sonuç “Bazı C, A’dır”, “Bazı hadis cisimdir” şeklinde düz döndürülür ve yukarıdaki kıyasla aynı sonuç elde edilir.

Bu şeklin dördüncü ve beşinci modları ise her iki öncülün de düz döndürülmesiyle birinci şeklin dördüncü moduna indirgenir.⁴³ Dördüncü modun büyük öncülü tümel olumsuz küçüğü tümel olumlu sonucu tikel olumsuzdur. Beşinci modun büyük öncülü tümel olumsuz küçüğü tikel olumlu sonucu tikel olumsuzdur. Biz dördüncü moda örnek vereceğiz.

Hiçbir A, B değildir,	Hiçbir taş canlı değildir,
Her B, C’dir,	Her canlı büyüyendir,
Bazı C, A değildir.	Bazı büyüyen taş değildir.

Her iki öncülde düz döndürülünce kıyas birinci şeklin dördüncü moduna dönüşür.

Hiçbir B, A değildir,	Hiçbir canlı taş değildir,
Bazı C, B’dir,	Bazı büyüyen canlıdır,
Bazı C, A değildir.	Bazı büyüyen taş değildir.

Müteahhirin mantıkçılar, bu beş modun saçmaya indirgeme ile de birinci şekle indirgenebileceğini ifade eder.⁴⁴ Böylece onlar bu şeklin indirgenmesinde seleflerine uyarlar.

Aristoteles, birinci şeklin tikel sonuç veren modlarının da birinci şeklin tümel sonuç veren modlarına indirgenebileceğini belirtir. O tikel sonuç veren birinci şekil modların yetkinliklerini kendilerinden aldıklarını zikretmekle birlikte, onların saçmaya indirgeme metodu ile ikinci şeklin ikinci moduna indirgenebileceğini buradan da öncüllerin yer değiştirmesi, tümel olumsuz öncülün ve çıkan sonucun düz döndürülmesiyle birinci şeklin ikinci moduna dönüştürülebileceğini ifade eder.⁴⁵ Ancak ondan sonra gelen İslam ve Batı mantıkçıları birinci şeklin tikel sonuç veren modlarını indirgeme yapmamışlardır.

3.2. Batı Mantıkçılarında Birinci Şekle İndirgeme

Batılı mantıkçıların indirgeme işlemini daha teknik bir metotla gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür. Onlar öncelikle her bir şeklin geçerli modlarını Latince kelimelerle sembolize etmişlerdir. Buna göre, birinci şekli *Barbara*, *Celarent*, *Darii*, *Ferio*; ikinci şekli *Cesare*, *Camestres*, *Festino*, *Baroco*; üçüncü şekli *Darapti*, *Datisi*, *Disamis*, *Felapton*, *Bocardo*, *Ferison*; dördüncü şekli *Bramantip*, *Camenes*, *Dimaris*, *Fesapo*, *Fresison* kelimeleriyle göstermişlerdir. Bu

43 Kazvini, age., s. 146-147; Razi, age., s. 147-148; Ebheri, ay.; Gelenbevi, age., s. 37.

44 Kazvini, age., s. 146-147; Razi, age., s. 147-148; Gelenbevi, age., s. 37; Kazvini, age., s. 147.

45 Aristoteles, age., s. 24.

kelimeler özenle seçilmiş olup, onlarda geçen harfler birinci şekle indirgemenin şu kurallara göre yapılacağını ifade etmektedir.

1. Her kelimedeki sesli harfler, o şekilde sonuç veren moda işaret etmektedir. Örneğin, *AAA* sesli harfleri, birinci şekildeki *Barbara* modunu göstermektedir.

2. İkinci, üçüncü ve dördüncü şekillerdeki modlarla gösterilen kelimelerin başındaki, *B C D* harfleri, indirgemenin birinci şekildeki hangi moda yapılacağını belirtir. Yani ikinci şekildeki *Cesare* birinci şekilden *Celarent*'e indirgenir.

3. Kelimelerin başında bulunmayan sessiz harfler ise, indirgeme işleminin nasıl yapılacağına işaret eder; *s* ve *p* kendinden önceki önermenin düz döndürüleceğini, *m* öncüllerin yer değiştirmesi gerektiğini, *c* ise indirgemenin yalnızca saçmaya indirgeme yoluyla yapılabileceğini gösterir.⁴⁶

Bu kurallar aslında Aristoteles ve İslam mantıkçılarının indirgeme işlemiyey aynıdır. Onlar hangi modun birinci şeklin hangi moduna nasıl indirgeneceğini sadece daha teknik olarak göstermektedirler. Biz kuralların uygulamasını bir örnek göstermekle yetineceğiz.

A Her ahlaklı sözüne sadıktır,

E Hiçbir yalancı sözüne sadık değildir;

E Hiçbir yalancı ahlaklı değildir.

Bu ikinci şekilden *Camestres* modunda bir kıyastır. Modun *C* harfiyle başlaması, birinci şekilden *Celarent*'e indirgeneceğini, moddaki *m* küçük harfi indirgeme işleminde öncüllerin yer değiştireceğini, *s*'ler ise kendilerinden önce gelen *E* önermelerinin düz döndürüleceğini gösterir. Kıyasımızı birinci şekle aşağıdaki gibi indirgeyebiliriz:

E Hiçbir sözüne sadık yalancı değildir;

A Her ahlaklı sözüne sadıktır,

E Hiçbir ahlaklı yalancı değildir.

Kıyasımız birinci şekilden *Celarent*'e dönüştü. *Camestres*'teki ikinci *s*'ten dolayı sonucu düz döndürünce, ikinci şekildeki kıyasın sonucunu elde ederiz. Bu da 'Hiçbir yalancı ahlaklı değildir' önermesidir.

Aynı tarzda hareketle, diğer şekillerdeki bütün modlar, birinci şekilden uygun olan her hangi bir moda indirgenebilir. Başka bir deyişle, son üç şeklin her hangi bir moduyla ispatlanabilen sonuç, indirgeme kuralları yardımıyla birinci şekille de ispatlanabilir.

46 Bkz. James Edwin Creighton, *An Instructory Logic*, London 1919, ss. 129-132; Öner, age., ss. 119-121; Cohen and Nagel, age., ss. 87-91; Eaton, age., ss. 121-128.

Buraya kadar, birinci şeklin mükemmel, diğer şekillerin ise eksik kıyas olduğunu ve birinci şekle indirgenerek mükemmellik kazandığını açıkladık. Kıyasın bu yapısı, birçok mantıkçının indirgemeyi, diğer şekillerdeki kıyasların geçerliliği ile ilgili görmelerine neden olmuştur. Onlara göre, birinci şekildeki bir kıyasın geçerliliği açıkça görülürken, diğer şekillerdeki kıyasların geçerliliği ise birinci şekle indirgenmeleri yoluyla açığa çıkar.⁴⁷ Böylece diğer şekillerin geçerli olup olmadığı indirgeme yoluyla test edilir ve indirgeme süreci, kıyasın zorunlu bir parçası olur.⁴⁸ Bu durum diğer şekillerin, birinci şeklin dolaylı modları olduğu ve birinci şekil olmaksızın geçerlilik kazanamayacakları fikrini doğurmuştur. Bazı mantıkçılar ise diğer şekillerin birinciden bağımsız olarak geçerli olduğunu, indirgemeye ihtiyaç olmadığını ileri sürmüşler ve indirgemeyi eleştirmişlerdir.

4. İndirgemeye Yöneltilen Eleştiriler

İndirgemeye yöneltilen eleştiriler; 1) indirgemeyi kabul etmekle birlikte bazı indirgeme metotlarının tenkidi, 2) indirgemenin tamamen reddi olarak iki grupta toplanabilir. İlk gruptan başlayarak bu görüşleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ali Sedad (1857-1900), İbn Sina'nın indirgeme yapıldığında indirgenen kıyasın, kendi tabiatına uygun olan bazı özelliklerini kaybettiğini belirterek, indirgemeyi doğru bulmadığını ifade eder.⁴⁹ Yukarıda da geçtiği üzere İbn Sina, indirgeme yapar. Bununla birlikte o, bazı modların indirgemesinde sadece düz döndürme ya da varsayma metodunun kullanılmasını doğru bulmaz.⁵⁰

2. Ebheri (1200-1265) ise indirgemeyi kabul etmekle birlikte varsayma metodu ile yapılan indirgemeyi eleştirir. O varsayma metodunun sonucu zorunlu kılmadığını ve kesin bilgi vermediğini, onun sırf muhatabı ikna etmek için kullandığını belirtir.⁵¹ Biz de yukarıda benzer durumlara dikkat çekmiştik.

3. Başka bir eleştiri de indirgemedede öncüllerin düz döndürülmesiyle ilgilidir. Bu eleştiriye göre indirgeme yapmak amacıyla kullanılan döndürme süreci sağlam değildir. Döndürme kıyas yoluyla ispatlanamaz çünkü onun kendine özel aksiyonları vardır. Bu durum indirgeme işleminde unutulmaktadır.⁵² Dolayısıyla birinci şekle yapılan bazı indirgemelerin mantıksal anlamda sağlam olmadığı düşünülebilir.⁵³

47 Stebbing, age., s. 93.

48 Cohen and Nagel, age., ss. 87-88.

49 Ali Sedad, *Mizan'ul Ukul fi'l-Mantık ve'l-Usul*, İstanbul 1303, s. 86.

50 Bkz. İbn Sina, age., ss. 63-65.

51 Ebheri, age., s. 130.

52 Lukasiewicz, age., s. 45.

53 Eaton, age., s. 119.

Döndürme üzerinden indirgemeye yapılan eleştirinin çok yerinde olmadığı söylenebilir. Hiç kimse, döndürmenin kendine has aksiyomlarının aklın ilkelerine aykırı ve mantık dışı olduğunu iddia edemez. Aristoteles, *Birinci Analitikler*'de döndürmeyi, indirgeme sürecinde⁵⁴ herkesin aşına olduğu bir kanıt olarak sunar.⁵⁵ Bu nedenlerle döndürmeye dayalı olarak yapılan indirgeme güvenilir bir yöntem olma durumundadır⁵⁶ ve mantıksal olarak da sağlam temellere dayanmaktadır.

İndirgemenin reddine yönelik ikinci grup eleştirilere gelince, bazı mantıkçılar indirgeme işleminin kıyasın bir parçası değil farklı modların geçerliliğini temellendirmekle ilgili olduğunu düşünmektedirler. Onlar, indirgemenin kıyas sistemine eklenen ayrı ve yapay bir unsur olduğu fikrindedirler.⁵⁷ Dolayısıyla indirgeme yapmayı doğru bulmamakta ve şu görüşleri ileri sürmektedirler:

4. Bilindiği üzere İbn Teymiyye (1263-1328) mantığa ve mantıki akıl yürütmeye karşıdır. Bununla birlikte o birinci şeklin insan fitratında doğal olarak bulunduğunu, diğer şekillere ihtiyaç olmadığını onların birinci şekle indirgenerek geçerliliklerinin denetlenmesinin ise yapay ve sıkıcı olduğunu ileri sürer.⁵⁸

5. Günter Patzig'e göre, Aristoteles, mükemmel olmayan kıyasların da geçerli olduğunu kabul etmektedir. Aristoteles'in diğer şekillerdeki kıyasların geçerliliğini kabul etmediği hususu, antik yorumcuların yanlış faraziyeleri nedeniyledir. Tam ve eksik kıyas ayırımı, mantıksal geçerlilikle değil kanıtlamayla ilgilidir.⁵⁹ İkinci ve üçüncü şekil kıyasların geçerliliğine ilişkin tartışmalar sonradan çıkmıştır.⁶⁰ Aristoteles'in terminolojisinde eksik kıyas, yalnızca mükemmel kıyas gibi apaçık olmayan ve geçerli olmasına rağmen geçerliliği açıkça gözükmeyen çıkarımdır.⁶¹ Dolayısı ile indirgeme diğer şekillerin geçerliliğine herhangi bir artı değer katmamaktadır.

6. Bazı mantıkçılara göre ise, diğer şekillerdeki kıyaslar geçersiz olsa bile indirgeme yapılmamalıdır.⁶² Bunlar indirgemenin hem doğal olmadığı hem de gereksiz olduğu görüşünü ileri sürmektedirler. Onlara göre, indirgeme, bazen doğal olarak diğer şekillere uygun gelen düşünce hareketimizi bozmaktadır. Ayrıca

54 Bkz. Aristoteles, age., ss. 23- 25.

55 Kneale and Kneale, age., s. 81.

56 Şafak Ural, *Temel Mantık*, İstanbul 1995, s. 93.

57 Lukasiewicz, age., s. 44.

58 İbn Teymiyye, *er-Redd ala'l-mantıkıyyin - II*, thk., Refik el-Acem, Beyrut 1993, s. 86.

59 Patzig, age., ss. 45- 46.

60 Patzig, age., s. 69.

61 Patzig, age., s. 48.

62 Cohen and Nagel, age., s. 88.

kıyasta, aklın ilkeleri doğrudan uygulandığı için indirgeme yapmaya gerek yoktur.⁶³

İndirgemenin doğal olmadığı eleştirisi, indirgemenin mantıksal geçerliliği belirlemede hiçbir rolünün bulunmadığını göstermeye yönelik iken, gereksiz olduğu eleştirisi onu kesin bir şekilde ret etmeye yöneliktir.⁶⁴

Ya hep ya hiç prensibi yalnızca birinci şekle doğrudan uygulanabildiği için, indirgeme zorunlu hale gelmektedir. Eaton'a göre, Lambert, her şeklin ayrı ayrı mantıksal aksiyomlara dayandığı bir sistem kurmuştur. Bu sistemde, bazı kıyas formları birinci şekle dönüştürülemez. Dolayısıyla indirgeme yapmak da imkânsızdır. İndirgeme süreci, farklı şekillerde akıl yürütmeyi yok etmekte ve diğerlerinin yerini tutmaktadır. O halde bütün kıyas şekillerine doğrudan uygulanabilen akıl ilkelerini, kendi basit formuna dönüştürerek birinci şekle yapılan indirgeme gereksizdir.⁶⁵

İndirgeme her ne kadar eleştirilse de, birinci şeklin mükemmel diğer şekillerin eksik kıyas olduğu, ya hep ya hiç prensibinin birinci şekle doğrudan uygulanabildiği diğerlerine aynı derecede uygulanamadığı bir gerçektir. Diğer şekillerin, birinci şekil temel alınarak açıklanmaları gerekmektedir.⁶⁶ Bu nedenle de diğer şekillerde yapılan kıyasların sonuçlarının temellendirilmesi ve geçerli olup olmadıklarının anlaşılması, birinci şekle indirgenerek sağlanır.⁶⁷ Böylece indirgeme ile diğer şekiller de mükemmel şekil haline getirilmiş olur.

Diğer şekillerde, kurallara uygun olarak yapılan kıyasların geçerli olduğu önceden kabul edilirse, mantıksal açıdan indirgemeye ihtiyaç duyulmayabilir, gereksiz olduğu bile düşünülebilir⁶⁸ fakat bu durum onun geçersiz bir işlem olduğunu göstermez. İndirgeme, diğer şekillerde yapılan kıyasların gücünü ve geçerliliğini açıkça görmemizi sağlamaktadır.⁶⁹ O halde bütün eleştirilere ve teorik önemini azaltma çabalarına rağmen indirgeme, değerli bir mantıksal işlem⁷⁰ olarak önemini korumaktadır.

Sonuç

Aristoteles yüklemli kesin kıyasın nasıl yapılacağını ortaya koyarak, kıyas şekillerinin hangi kurallara dayanması gerektiğini açıklamıştır. Neredeyse bütün

63 Eaton, age., s. 119.

64 Eaton, ay.

65 Eaton, age., ss. 119- 120.

66 Stebbing, age., s. 92.

67 Necati Öner, "Biçimsel Doğruluk" *Felsefe dünyası Dergisi*, Sayı 9, Ankara: Ekim 1993, s. 5.

68 Eaton, age., s. 119.

69 Kneale and Kneale, age., s. 78.

70 Cohen and Nagel, age., s. 88.

mantıkçılar, birinci şekil kıyası mükemmel ve ilim elde etmenin yegane metodu, diğer şekilleri ise eksik kabul etmiş ve birinci şekle indirgemişlerdir.

İndirgeme işleminde mantıkçıların Aristoteles'in metodunu takip ettikleri görülmektedir. Bunun yanında Aristoteles indirgeme işlemini tamamen formel bakımdan gerçekleştirirken bazı İslam mantıkçıları hem formel hem de diğer mantık konuları çerçevesinde önermelerin içeriğini açıklayarak gerçekleştirmişler, bir anlamda indirgemenin felsefesini yapmışlardır. Varsayma metodunu Aristoteles yalnızca üçüncü şekil için kullanırken İslam mantıkçıları ikinci şekil için de kullanmışlardır. Müteahhirin mantıkçılar saçmaya indirgeme metodunun bütün modların indirgenmesinde kullanılabilceğini ileri sürmüşlerdir. Batı mantıkçıları ise Aristoteles'in metotlarını farklı bir teknikle göstermişlerdir. Onlar, teknikleriyle belki indirgemenin daha kolay yapılmasını sağlamışlardır fakat Aristoteles ve İslam mantıkçıları bir modu birden çok metotla indirgerken batı mantıkçıları döndürme ya da saçmaya indirgemenin sadece birini kullanmışlar, varsayma metodunu ise göz ardı etmişlerdir.

Hangi metotla olursa olsun indirgeme, diğer şekillerin geçerliliklerini açıkça ortaya çıkartmakta ve onlara mükemmellik kazandırmaktadır. Bununla birlikte indirgemenin kendisi ve metotları çeşitli şekillerde eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden bir kısmı yerindeyken, tamamen reddetmeye yönelik diğer bir kısmı yerinde olmayıp, indirgemenin değerini yok etmekten uzaktır.

ÖZ

YÜKLEMLİ KESİN KIIYASTA BİRİNCİ ŞEKLE İNDİRGEME

Bu çalışma yüklemli kesin kıyasta birinci şekle indirgemenin sebeplerini, yapılış şeklini ve önemini incelemeyi amaçlar. Yüklemli kesin kıyasta dört kıyas şekli vardır. Birinci şekil mükemmel kıyas iken ikinci, üçüncü ve dördüncü şekiller eksik kıyastır. Bu sebeple diğer şekiller birinci şekle indirgenir. Aristoteles indirgemedede düz döndürme, saçmaya indirgeme ve varsayma metotlarını kullanır. İslam mantıkçıları indirgemedede tamamen Aristoteles'in metotlarına tabi olurlarken Batı mantıkçıları aynı metotları Aristoteles'ten farklı bir teknikle kullanırlar. Bununla birlikte bazı mantıkçılar indirgemeyi eleştirirler.

Anahtar Kelimeler: yüklemli kesin kıyas, şekil, indirgeme, düz döndürme, saçmaya indirgeme, varsayma, eleştiri.

ABSTRACT

THE REDUCTION TO FIRST FIGURE IN THE CATEGORICAL SYLLOGISM

This study aims to examine; causes, making way and important of reduction to the first figure in the categorical syllogism. There are four figures of syllogism in the categorical syllogism. The first figure is perfect syllogism whereas second, third and fourth figures are imperfect. For this reason, the other figures are reduced to the first figure. Aristotle used the conversion, per impossible and ekthesis methods in the reduction. Logicians of Islam completely adopt methods of Aristotle whereas logicians of Western use different style. At the same time some logicians criticize the reduction.

Key Words: categorical syllogism, figur, reduction, conversion, per impossible, ekthesis, criticism.

KAYNAKLAR

- Ahmet Cevdet, *Mi'yar-ı Sedât*, İstanbul 1293.
- Ali Sedad, *Mizan'ul Ukul fi'l-Mantık ve'l-Usul*, İstanbul 1303.
- Aristotle, "Prior Analytics," *The Basic Works of Aristotle*, ed. Richard Mckeeon, New York 1941.
- Aristoteles, *Birinci Analitikler*, çev. H.R. Atademir, İstanbul 1996.
- -----, *İkinci Ananalitikler*, çev. H.R. Atademir, İstanbul 1996.
- Cohen, Morris R. and Nagel, Ernest, *An Introductory to Logic and Scientific Method*, New York 1934.
- Creighton, James Edwin, *An Introductory Logic*, London 1919.
- Çapak, İbrahim, *Anahatlarıyla Mantık*, İstanbul 2012.
- Dumitriu, Anton, *History of Logic*, Vol. I., Kent 1977.
- Eaton, Ralph M., *General Logic*, New York 1931.
- Ebheri, Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer, *Keşfu'l-hakaik fi tahriri'd-dekaik*, Tahkik ve Neşr, Hüseyin Sarioğlu, İstanbul 1998.
- Farabi, "Küçük Kıyas Kitabı", *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri*, çev. Mübahat Türker-Küyel, Ankara 1990.
- Gazali, *Felsefenin Temel İlkeleri (Makasıd El-Felasife)*, çev. Cemaeddin Erdemci, 2. Basım, Ankara 2002.
- Gelenbevi, *Burhan-ı Gelenbevi*, Dersaadet 1310.
- Hasırcı, Nazım, "Kıyasta Ya Hep Ya Hiç Prensibi", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 43, Ankara 2006.
- İbn Sina, *İşaretler ve Tembihler*, çev. A. Durusoy, M. Macit, E. Demirli, İstanbul, 2005.
- İbn Teymiyye, *er-Redd ala'l-mantıkıyyin*, c. II, thk., Refik el-Acem, Beyrut 1993.
- el- Kazvini, Necmuddin Ömer bin Ali, *er-Risaletü'ş-şemsiyye*, Emir Matbaası 1393.
- Kneale, William and Kneale, Marta, *The Development of Logic*, Oxford 1962.
- Lukasiewicz, Jan, *Aristotle's Syllogistic*, Oxford 1954.
- Mill, John, Stuart, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, London, 1967.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1986.
- -----, "Biçimsel Doğruluk" *Felsefe dünyası Dergisi*, Sayı 9, Ankara: Ekim 1993.
- Patzig, Günter, *Aristotle's Theory of The Syllogism*, Dordrecht-Holland 1968.

- Razi, Kutbeddin Mahmud bin Muhammed, *Tahriru'l- kavaidi'l-mantıkıyye*, Emir Matbaası 1393.
- Ross, David, *Aristoteles*, çev. A. Arslan, İ.O. Anar, Ö. Kavasoglu, Z. Kurtođlu, İstanbul 2002.
- Stebbing, L.S., *A Modern Introductory to Logic*, USA. 1961.
- Ural, Şafak, *Temel Mantık*, İstanbul 1995.